

Алим, педагог ва насигъатчы | 17.03.2017 14:07

Филология илмуланы доктору, профессор Н.Х. Оьлмесовну 80 йыллыгына

Анадаш кьумукъ тилибизни ахтаргъан алимлерибиз аз тьогьол, амма оланы арасында филология илмуланы доктору, профессор Нураммат Хайруллаевич Оьлмесов айрыча ерни тута. Къайсы буса да бир алимни гъакъында сьз чыкъгъанда, кьбюсю гезиклерде ол лайыкълы болгъан илму атлар булан янаша огъар пачалыкъны янындан берилген гьюрметли атлар да эсгерилмей къалмай. Шо ягъындан алгъанда, Н.Х. Оьлмесовну къысматы бираз тамаша: ол озьюнню къаныгъывлу къасты-гъаракаты булан, бир башлап филология илмуланы кандидаты, доцент, сонг филология илмуланы доктору, профессор деген илму атлагъа ес болса да, огъар Россияны озьлевюндеги чи нечик де, гъатта республикабызны озьлевюндеги гьюрметли ат да берилмеген.

Н.Х. Оьлмесов Буйнакск районну Ишарты юртунда 1937-нчи йылны март айыны 11-нде, муаллим болуп, сонг ёлбашчы къуллукъларда да ишлеген Хайрулланы агълюсюнде тувгъан. 1957-нчи йылда Биринчи Буйнакск педагогика училищени охуп битдирген сонг, ол ата юртундагъы етти йыллыкъ школада башлапгъы класланы ва физкультура дарсланы муаллими болуп ишлей. 1963-нчю йылда Нураммат Хайруллаевич Дагъыстан пачалыкъ

университетни филология факультетини орус-дагъыстан бёлюгюндеги охувун къызыл диплом булан тамамлай. Сонг университет яш муаллимни Тёбен Жюнгютейдеги орта школагъа кьумукъ ва орус тиллени, адабиятланы муаллими гъисапда ишлемеге бакъдыра.

1968-нчи йылда ол муаллимлени касбусун камиллешдиреген Дагъыстан институтунда (гъалиги билим беривню озьдюрювюню Дагъыстан институту) башлапгъы класланы кабинетини

методисти болуп чалыша. 1969–76-нчы йылларда Ишарты орта школада кьумукъ ва орус тиллени, адабиятланы муаллими, директорну тарбия ишлеге къарайгъан орунбасары, школаны директору болуп ишлей. 1976-нчы йылда Н.Х. Оьлмесов Дагъыстан пачалыкъ университетни дагъыстан тиллерини кафедрасына кьумукъ тилден дарс берме чакъырыла.

1981-нчи йылда Нурамат Хайруллаевич, Уфа шагъардагы Башкъырт пачалыкъ университетинде «Борагъан сёйлев ва ону къумукъ тилни озге диалектлери булангъы аралыгъы» деген темагъа багъышлангъан кандидатлыкъ диссертациясын якълап, филология илмуланы кандидаты деген илму атгъа, 1996-нчы йылда буса Къазан пачалыкъ университетинде «Къумукъ тилни диалект системасын тенгleshдириw-тарихи ахтарыw. Фонетика. Морфонология» деген темагъа багъышлангъан докторлукъ диссертациясын уьстюнлю кюйде якълап, филология илмуланы доктору деген илму атгъа ес бола.

Университетде ишлейген йылларыны ичинде Нурамат Хайруллаевич къумукъ тилни практикалы курсундан, гъалиги къумукъ тилден, къумукъ тилни школада юрютювню къайдаларындан (методикасындан), къумукъ тилни тарихинден, стилистикасындан, диалектологиясындан, тюрк тиллени тенгleshдириw грамматикасындан, тюркологиягъа гиришивден аслу курсланы ва «Орус ва къумукъ тиллени янашалыкъ тенгleshдириw грамматикасы», «Къумукъ тилни морфологиясы», «Къумукъ тилни диалект системасыны тенгleshдириw-тарихи фонетикасы», «Къумукъ тилни ономастикасы», «Къумукъ авуз тилни синтаксиси» деген хас курслардан лекциялар охуй, студентлени курслукъ ва дипломлукъ ишлерине, аспирантланы диссертацияларына ва шолай да студентлени диалектология ва педагогика практикаларына ёлбашчылыкъ эте. Шо дарсланы ва практикаланы гъарисине гёре ишлик программалар да гъазирлеп чыгъара. Алимни илму ёлбашчылыгъы булан къумукъ тилни тюрлю-тюрлю масъалаларына багъышлангъан дёрт кандидатлыкъ диссертация уьстюнлю кюйде якълангъан.

Н.Х. Оьлмесов – сегиз илму китапны (монографияны) автору: «Къумукъ ва орус тиллени янашалыкъ, тенгleshдириw грамматикасы. Фонетика. Ат (ат тил гесимлер). Орунча», «Къумукъ тилни фонетикасы (созукъланы системасы)», «Къумукъ тилни морфонологиясы», «Борагъан сёйлев ва ону къумукъ тилни диалектлерини системасындагъы ери», «Къумукъ тилни диалект системасын тенгleshдириw-тарихи ахтарыw. Фонетика. Морфонология», «Къумукъ ва орус тиллени янашалыкъ тенгleshдириw грамматикасы. Фонетика. Морфонология». Ондан къайры да, ол тюрлю-тюрлю йылларда Дагъыстанда, тюрк халкълар яшайгъан республикаларда басма этилип чыкългъан илму жыйымлагъа гирген 100-ден де артыкъ илму макъланы, тезислени автору да дюр.

Алим Магъачкъалада, Къазанда, Уфада, Новосибирскиде, Нукусада, Грозныйда, Ташгентде, Нижний Новгородда, Бишкекде, Алма-Атада, Ашхабатда, Майкопда оьтгерилген ерли, уьлкени, дюньяны оьлчевюндеги илму конференцияларда къумукъ тилни тюрлю-тюрлю масъалаларына багъышлангъан илму докладлар этип сёйлеген. Н.Х. Оьлмесов къумукъ тилге байлавлу болуп чыкългъан бир нече жыйымлагъа рецензиялар язгъан, редакторлукъ этген, кандидатлыкъ ва докторлукъ диссертациялагъа оппонент гъисапда ортакълчылыкъ этген.

Нурамат Хайруллаевич къумукъ тилден орта школалар учунгъу охутув программаланы, китапланы, методика пособиелени гъазирлевде де кёп иш этген. Ол – 2-нчи, 3-нчу, 4-нчу класлар учунгъу охутув китаплагъа гёре язылгъан уьч методика ишни, дёрт охутув китапны, башлапгъы ва оьр класланы охувчулары учунгъу диктантланы эки жыйымыны

автору. Шолар гьариси бир нече керенлер кьайтып басмадан чыкьган. Бай сынаву ва бажарывлугьу булангьы педагог ва методист гьисапда Н.Х. Оьлмесов даим школалар булангьы тыгьыс байлавлугьун юрютюп тургьан. Башлапгьы ва оьр класларда кьумукь тилден дарс береген муаллимлени дарсларына юрюп, олагьа методика якьдан кёмек этген. Оьзю де уьлгю гьисапда кьумукь тилден оьтесиз кьужурлу дарслар юрютген, кьумукь тилни школада юрютювюню (методикасыны) тюрлю-тюрлю масьалаларына багьышлангьан илму конференцияларда ортакьчылыкь этген. Эсгерилген алдынгьы муаллимлени билимлерин камиллешдиреген институтда билимлерин артдырма гелген муаллимлеге лекциялар охугьан, практика дарслар оьтгерген.

2003-нчю йылда Н.Х. Оьлмесовну сиптечилиги ва гьаракаты булан оьзю ишлейген Дагьыстан пачалыкь университетде тюрк тиллени кафедрасы ачыла; 2009-нчу йыл болгьунча, ол шо кафедрагьа ёлбашчылыкь этип ишлей. Кафедрагьа ёлбашчылыкь этеген йылларында Нураммат Хайруллаевич кьумукьланы оьзге тюрк тилли халкьлар булангьы илму аралыкьларын беклешдирмек муратда, республикабызда яшайгьан кьумукь, ногьай ва азербайжан халкьланы ана тиллерден касбучуларын гьазирлевню гьайын этип кьаныгьывлу кюйде чалыша. Бир вакьтиде бай педагогика ва методика сынаву булангьы Н.Х. Оьлмесовгьа кёп йылланы узагьында оьзю ишлеп турагьан факультетдеги методика комиссиягьа ёлбашчылыкь этилмек де тапшурула. Шо жаваплы ишин юрюте туруп, ол факультетдеги дарс беривчулени арасында алдынлы, янгы дарс юрютюв кьайдаланы яйьвда, яш дарс беривчулеге педагогика, методика кёмекни болдурувда оьз кьошумун эте.

Нураммат Хайруллаевични университетдеги студентлер булан ишлейген кьайдасы гьакьында айрыча айтма тюше. Педагогну гьаракатыны бу янын мен – бу макьаланы автору – биревлерден англап-эшитип тюгюл, ону алдында беш йыл охугьан студент гьисапда билемен. Нураммат Хайруллаевич оьзюне хас болгьан дарс юрютюв кьайдалары (методикасы) булангьы педагог эди. Ол студентлени тилин, сёз байлыгьын артдыривгьа айрокьда кёп тергев бакьдыра эди. Ачыкь этип айтгьанда, гьар студентни ону лекцияларын язагьан тептерлери булан янаша хас тептерлери де бола эди. Шо тептерлеге Нураммат Хайруллаевич студентлеге оьзлер яшайгьан юртлардагьы ерлени атларын, адамлагьа, жан-жанываргьа тагьылагьан атланы, оьсюмлюклени атларын ва тилибизни шолай оьзге кьатлавларындан сёзлени жьйдыра эди.

Биринчи курсда башланагьан шо иш охувубуз тамамланагьан бешинчи курсну ахырына таба шайлы оьлчевдеги тептерлеге айланып кьала эди. Шо тептерлеге жьйылгьан материаллар сонгьа таба студентлени (курслукь ва дипломлукь) ишлеринде, аспирантланы кандидатлыкь диссертацияларында пайдаландырыла эди.

Н.Х. Оьлмесовну илму гьаракаты янгыз кьумукь тилни дазулары булан тамамланып кьалмагьан. Ол кьумукь язывчуларыбызны асарларыны тили, поэтикасы булан байлавлу бир нече илму макьалалар да язгьан, шоланы бирлери газетлерибизни, журналларыбызны бетлеринде чыкьган. 2010-нчу йылда алимни «Кьумукь язывчуланы тили ва поэтикасы» деген китабы басмадан чыгьа. Эсгерилген китабында алим тюрлю-тюрлю девюрлерде

чалышгъан 14 къумукъ язывчуну (Аяв Акавовну, Ибрагъим Керимовну, Зарипат Атаеваны, Микаил Абуковну, Акъай Акъаевни, Патимат Абукованы, Салав Алиевни, Магъаммат Атабаевни, Абзайдин Гъамитовну, Агъмат Жачаевни, Бадрутдин Магъамматовну, Шейит-Ханум Алишеваны, Супиянат Мамаеваны, Альпийт Закавованы) яратывчулукъларыны, айры-айры асарларыны чеберлик аламатларына, тилине, сёз байлыгына, диалект аламатларына ва өзге масъалаларына къыймат берип яза. Алим бу илму ишинде эсгерилген язывчуланы гъарисине хас болгъан аламатларын гёзден гечиргенден къайры, анадаш къумукъ тилибизни оьсюв ёлу, гъалиги девюрю булан байлавлу кёп-кёп умуми масъалаланы да къуршап сёйлеп бажаргъан.

Нураммат Хайруллаевични илму ёлунда гёз алгъа тутгъан дагъы да кёп асил умутлары, хыяллары бар эди, амма бир гесек алда – 2014-нчю йылда – ол арабыздан гетди, гerti дюнъягъа гёчдю. Алим, педагог, насигъатчы, филология илмуланы доктору, профессор Н.Х. Оьлмесов къумукъ, тюркология илму тармакъларына шайлы къошумун этгенликге, илму ёлунда хас гъыз къоюп гетгенликге шеклик ёкъ.

Агъарагъим СОЛТАНМУРАТОВ,

Дагъыстан пачалыкъ университетни дагъыстан халкъларыны адабиятларыны кафедрасыны заведующийи, филология илмуланы кандидаты, доцент.